

MARJANUCZ LÁSZLÓ

Makó társadalmának népességi és társadalmi viszonyai a két világháború között

A társadalmi szervezet alakulására ható tényezők közül legfontosabb a mezővárosi jelleg, a területveszteség gazdasági és népesedési következményei, a társadalmi élet különböző képződményei. Míg az első a foglalkozást tette a társadalom legfőbb tagolódási elvévé, a második Makó regionális szerepkörének visszaszorulását eredményezte, a harmadik a politikai közületeket, társadalmi egyesüléseket, a szokás és hagyomány formálta viselkedésmódokat magába foglalva adta a társadalom differenciált szerkezetét.

A LAKOSSÁG SZÁMA ÉS TERÜLETI TAGOZÓDÁSA

A társadalom életfolyamatának legfontosabb aspektusa: a népesség alakulása. A fejlődés itt szembetűnő, mert Makó lakossága folyamatosan szaporodott. A növekvő népesség megélhetését csak a gabona, zöldség, hagyma, gyümölcstermelés, a tájfajta lótenyésztés fokozásával és újabb kenyérkereseti lehetőségek (tormatermelés, disznóhizlalás, libatömés) megteremtésével biztosíthatták. Ez a társadalom alkalmazkodóképességét bizonyítja, mellyel mindig megteremtette bővülésének gazdasági létalapját. Az ipar csak járulékos tényezőként jöhetett szóba.¹ Mindezen fölül kénytelen volt a szaporodó lakosság a város határain túlra, a Marostól délre, bánáti területre kirajzani, s mérföldeken megindítani a termelést. Tehát az egyre fejlődő élet kicsapott a közigazgatási határon, különösen a Maroson túlra (Bánság); szinte egy másik határ keletkezett, amely azonban elmosódott és változott.

¹ Palugyai Imre: *Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása*. Pest, 1855. 232.

Ezt a helyzetet rengette meg alapjaiban Trianon. Az új határ Makó tulajdonképpeni területét nem csorbította, csak érintette, mint a közös határ Fehérháznál a Maros közepén 80 öl hosszon. Azt a határt azonban, ameddig a város élete hatolt, kisugárzott, azaz a Bánát északi részét annál inkább megcsonkította. Itt tehát Makó életlehetőségeinek szűküléséről beszélhetünk. A trianoni határ azt jelentette Makónak, hogy elzárták előle az észak-torontáli területeket, s visszaszorult szűk közigazgatási határai közé. Pedig igazi történeti fejlődését, gazdasági erejét épp az mutatta, hogy termelő munkája, hasznos alkotói kapacitása túlnőtt saját adminisztratív keretein, s telepesei révén távolabbi területek „mehódítására” is sort kerített.

Ennek megfelelően alakult lakosság száma:

1869	27 759
1890	32 063
1900	33 722
1910	34 918
1920	37 141
1930	35 824
1941	35 703

1920-ban mérték a csúcst, mely 1930-ig 1317 fővel csökkent. Ennek oka a kettős birtokosok elvándorlása, a munkakeresők elköltözése, s az áttelepülés a Kiszomborban kiosztott házhelyekre. A kettős birtokosok a Bánátba települtek át tulajdonuk megőrzése végett. Makóra sok menekült érkezett már 1918 végétől, nagy számuk magyarázza, hogy a háborús veszteségek ellenére növekedett a lakosság szám. Egy részük azonban kereseti lehetőségek híján 1920 után elhagyta a várost új munkahelyek után kutatva.² A számok nagy földrajzi mobilitásról tanúskodnak, mert a 10 év alatti fogyás oka a vándorlási különbségben keresendő, mert a születési-halálozási index természetes szaporulatot mutatott. A természetes szaporodás arányszáma a városokban általában rendkívül alacsony volt, amit jótékonyan befolyásolt viszont a vándorlási különbség iránya. Az ugyanis a vármegyéből a városokba való szivárgás folya-

² MSK Az 1930. évi népszámlálás. I. Demográfiai adatok. Bp. 1932. 45.

matát jelezte, s így országosan a vármegyéknek 2,8%-os vándorlási vesztesége, míg a városoknak 5,5% vándorlási nyereségük volt. Ez alól Makó kivételnek számított új, határszéli helyzete miatt. A szomszéd városok közül Hódmezővásárhelyről történt 1920–1930 között akkora mértékű elvándorlás, hogy azt az 1798 főnyi természetes szaporodás nem tudta ellensúlyozni.

A tényleges szaporodás, illetve fogyás demográfiai mutatói.³

1900–1910		1910–1920		1920–1930		1900–1930		1930–1941	
szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
1196	3,6	2223	6,4	-1317	-3,5	2102	6,2	-121	-0,3

Adataink szerint a természetes szaporodás iránya a csökkenés, azaz fogyásba hajló. Visszaesett a születések száma, miközben ennek mértékét nem követte a házasságkötések visszaesése. Ez azt bizonyítja, hogy a családon belüli termékenység visszafogott, az egyke általánosan követett modellt vált.

A demográfiai állapotot is befolyásoló közegészségügyi helyzet sokat javult, mikor a nép megismerte a himlőoltás hasznát. Nemcsak hogy nem „menekedett meg az oltástól”, de sokan gyermeküket is saját akaratukból beoltatták. A lakosság orvossal ellátottsága jó volt, a tanyai lakosságé kevésbé, bár a Rákosi, Igási tanyákon a királyhegyesi orvos állandó rendelést tartott.⁴

A népesség nem és kor szerinti megoszlása általános vonásokat nyújt a város társadalmi képéhez. A korcsoportok mint nemzedékek keretei jelennek meg, melyek közül a 10 éven aluliak alacsony száma (az egész népesség 17,2%-a) különösen figyelemre méltó, mert ez demográfiai bizonyítéka az egykészségnek.⁵

	1920	1930
születés	846	890
házasság	346	369
halálozás	619	674

³ MSK 1930. évi népszámlálás 22. Szabó Ferenc: Népmozgalom. In: *Makó története* 6. 159.

⁴ Alispáni jelentés 1927. 56.

⁵ MV 1927. jan. 1. l.

A rossz gazdasági viszonyok következménye, hogy az összes születés 10%-át tette ki a halva születtek száma, miközben nőtt a halálozás is.

Makó társadalmának sajátossága, hogy jelentős külterületi népességgel bírt. A külterületet 1920-ban 4 csoportba sorolták: tanya, ugar, puszta, járandó. Részletezve csak a Sűrűtanyát és Csókástanyát tüntették fel, a többi osztályba rendezték a házsámok alapján. 4003-an éltek tanyán, 924-en az ugarban, 810-en pusztán, 1357-en járandón. Összesen 7094-en. A tanyák magas népességszáma szétszórt lakóhelyeket takart, lakossági koncentráció nem mutatható ki. Ellenben a puszta már szinte faluvá jegecesedett a rajta élők nagy száma miatt.

Az összeírásból nem derül ki, hogy közülük mennyien laktak kint állandóan, kik tartottak napi vagy heti kapcsolatot a várossal. Erdei Ferenc az állandó lakóhelyé önállósodott tanyák számát 4-500-ra tette. Egy tanyát 3 családtaggal számolva kb. 1500 főre tehető a városi házzal közvetlen kapcsolatot nem ápoló személyek száma. Ehhez számítható a cselédes tanyák állandó lakóinak száma (500 fő), így összesen 2000 főt tett ki a tanyán véglegesen megtelepedett lakosok száma. Az idénymunkák végzésére tanyákra költöző családtagok és a többi munkakerő tovább növelik a létszámot. Összesen kb. 7500 fő, a város lakosságának 20%-a tartozott a tényleges külterületi népességhez.⁶ A külső részeken lakók nem váltak le a városi társadalomról, azokkal egyetlen közösséget alkottak, lakóhelyük földrajzi különállása nem vezetett önálló községrész kialakulásához a város közigazgatási területén belül. Törvényhatóságokként nézve nagy eltéréseket találunk az országos arányszámtól (1/5). Kecskeméten a város népességének több mint fele (56,2%), Debrecenben is majdnem a fele (43,0%), Hódmezővásárhelyen és Szegeden a harmada (33%) volt külterületi lakos.

Számuk 1930-ban Makón az alábbiak szerint alakult.

Ardics tanya	43	Bogárzó tanya	1243	Csókás tanya	279
Dáli tanya	232	Dáli ugar	261	Földeákhátármenti tanyák	324
Gacsiba tanya	63	Habta-tó	44	Hatrongyosi tanya	900
Igási járandó	146	Igásitanya	211	Igási ugar	203
Ingó	63	Jángori járandó	259	Kákási járandó és Ménes	41

³ MSK 1930. évi népszámlálás 22. Szabó Ferenc: Népmozgalom. In: *Makó története* 6. 159.

⁴ Alispáni jelentés 1927. 56.

⁵ MV 1927. jan. 1. 1.

Királyhegyesi-út menti járandó	55	Kopáncs tanyai járandó	448	Lelei-út menti járandó	55
Mezőhegyesi-út menti tanyák	94	Mikocsi	44	Rákosi járandó	124
Rákosi tanya	526	Rákosi ugar	105	Semlyéki tanya	52
Sástói ugar	290	Szegedi-út menti járandó	291	Tömpös, Kotyogó, Kisújhegy	64

A külterületi helyek jellegük szerinti besorolási rendje nem változott. Bennünket közelebről két alaptípusa érdekelt: a nagyobb gazdaságok majorjaiban kialakult lakó- és telephely, illetve a városok külterületén szétszórt tanyák. Makón az előbbi nem létezett, mert a külterületi lakott uradalmi majorok a Dunántúlt jellemezték. Makó külterületén tanyás települések keletkeztek, melynek három típusát adta meg a népszámlálás: tanya, járandó és ugar, összesen 6564 lakossal. Valamennyi mezőgazdasági jellegű külterületi csoport, de eredetük szerint különbözhetek egymástól. Így a járandó az egykori jobbágytelek után járó kb. 28 holdnyi szántóföld emlékeként maradt fenn. A 20. században ez gyakran csak az egykori fertályos gazda 450 négyszögöl telkére vonatkozott. Az ugar a nyomásos gazdálkodás maradványa. De ekkor már nem föltétlenül az elmaradott gazdálkodást jelentette, hanem azt az agrárszörványt, amely az egykori ugaron jött létre. A népesség területi megoszlása kül- és belterületi lakosokra a határhasználat rendjével függött össze. Statisztikai kimutatások a város közigazgatási kerületeiként mutatták ki a népállományt, de az nem fedte pontosan a társadalmi szempontból elkülöníthető városrészeket. Vagyis azok önkényes adminisztratív egységek, és nem a város valódi társadalmi tagozódása.⁸

Belterületi		Külterületi	
népesség 1930-ban			
szám	%	szám	%
29 260	81,7	6564	18,3

⁶ Erdci Ferenc: Makó társadalomrajza. *A Makói Múzeum Füzetei* 27. Makó 1982. 7.

⁷ Új magyar tájszótár II. E-J Bp. 1988. 401., 1134.

⁸ MSK 1930. évi népszámlálás 22.

1930-ra valamelyest csökkent a külterületen élők száma (18%), akik szétszór-
tan, különböző tanyákon laktak. A makói helyzetkép annyiban is hasonlít az óri-
ási külterülettel bíró városokéhoz, hogy itt is nagy kiterjedésű, de ritka népessé-
gű lakott helyekről volt szó.

A külterületi lakott helyek néhány demográfiai adata 1930-ban.⁹

Össznép.	Férfi	Nő	életkor						
			- 6	6-11	12-14	15-19	20-39	40-49	60+
6564	3540	3024	882	821	194	687	2520	1200	260

Különös társadalmi jelentést nyernek a nem és kor szerinti megoszlás szám-
adatai a kül- és belterület viszonyában. Belterületen a férfiak (17 125) a népes-
ség 46,7%-át, külterületen 53,9%-át tették ki. Már ez a viszonyszám is arra
mutat, hogy a tanyák egészen más szerepet tölthettek be a város társadalomszer-
kezetében, mint a belterület. Az nem a belterülettel azonos értelmű települési
egység, hanem a mezőváros alkotórésze, a termelés színhelye. A férfitöbbség ma-
gyarázata a tanyás művelés üzemmódjában keresendő.

Világosan utal erre a kormegoszlás: a munkaképes korúak (20-50 évesek)
a belterületi lakosság 44,1, a külterületi 51%-át adta.¹⁰ Tanyai népességének vi-
szonylag fiatalabb életkora azzal függött össze, hogy a gazdasági cselédek jobbá-
ra mind külterületen éltek. Föltűnő a 12 év alattiak magas arányszáma, míg a 12-
14 éves korosztály kisebb mértékben volt képviselve. Föltehetőleg iskolai vagy
egyéb foglalkozási kötelezettség miatt. A külterületi ugar általában be nem ve-
tett, de rendszeresen művelt szántóföldet jelent. Makón azonban az ugarok is la-
kott helyek, mert folyamatos művelést igényelt. Általában búzát termesztettek
rajta, mert az ugar után kitűnő termést szokott hozni. Ugyanakkor az egyévi ter-
més elmaradása miatt költséges az ugarolás, ezért gyakran ún. zöldugart alkal-
maztak, vagyis kis igényű egykaszálatú takarmányt vetettek bele, így érve el a na-
gyobb kihasználtságot.

⁹ MSK 1930. évi népszámlálás 22.

¹⁰ MSK 83. K. Az 1930. évi népszámlálás. I. Demográfiai adatok. Bp. 1932. 352.

VALLÁSI ÉS NEMZETISÉGI MEGOSZLÁS

Az egyházi törvények óta (1895) hivatalos anyakönyvezést az állami anyakönyvi hivatal végzi, de mellette megmaradt az egyházak társadalmi jelentősége. Anyaegyházi szervezetben működött a római katolikus, görög katolikus, református (1742-től anyakönyvezési joggal), az evangélikus (1853-tól anyakönyvezési joggal) egyház. Az Izraelita Hitközség ugyancsak anyaegyházat tartott fenn, míg a görögkeleti egyháznak Magyarcsanádról felügyelt filiája működött itt. A felekezeti összetételről a háború utáni első összeírás ad pontos áttekintést.

1920-ban az egyes városrészek demográfiai adatait vallási csoportosításban tették közzé.¹¹

	Össznép	6-11	R.kat.	Gkat.	Ref	E.v.	Gkel.	Unit.	Izr.	Egyéb
Belváros I ker.	5626	721	2496	118	1717	68	20	2	1171	34
Belváros II ker.	5260	651	1486	388	2691	110	38	4	513	30
Belváros III ker.	5155	544	1163	229	3298	97	25	1	323	19
Belváros IV ker.	5832	647	3258	125	1947	114	23	6	348	11
Honvéd külváros	3417	583	823	227	2322	31	2	1	1	6
Putri külváros	829	110	395	112	301	6	2	0	11	2
Cédulaház	723	113	383	29	272	27	2	0	6	1
Vágóhid	723	115	462	7	253	1	0	0	0	0
Kenyérvágó	494	72	238	12	239	5	0	0	0	0
Sovány	731	122	324	13	372	22	0	0	0	0
Kelemenhid	1227	168	918	13	284	8	1	2	1	0
Külterület	7124	1058	2948	93	3788	253	37	0	2	0

A táblázat fő tanulsága, hogy a reformátusok inkább a külterületen, a katolikusok a belterületen koncentráálódtak. Magyarazata az lehet, hogy a kálvinisták nagyobb számban éltek a mezőgazdaságból, míg a városi lakhelyhez jobban kötött iparos-kereskedő lakosság inkább katolikus volt. Föltevésünket alátámasztja az evangélikusok területi szóródását mutató adat, mely arányaiban szinte azonos a reformátuséval. Az izraelita vallásúak jelentették a tisztán urbanus elemet, mert még a városon belül is kifejezetten a központban élt 50 %-uk, lakhelyük és üzletük vonzáskörében.

¹¹ MSK 69.k. Az 1920. évi népszámlálás. I. A népesség főbb demográfiai adatai. Bp. 1923. 252.

A város egészére vonatkozó felekezeti megoszlást történeti változásában mutatja táblázatunk.¹²

	Összlakosság	Róm. k.	Gör. k.	Ref.	Ág. Ev.	Gör kel.	Un.	Izr.	Egyéb
1910	34 918	13751	1392	16968	616	187	11	1928	65
1920	37 141	14 897	1366	17 484	742	150	16	2380	106
1930	35 824	14 879	1209	16 742	719	85	–	2053	137
1941	35 703	15 321	1080	16 315	859	92	–	1881	155

(MSK 1920. évi népszámlálás 36-37., Szabó Ferenc: *Népmozgalom. In: Makó története 6. 169.*)

¹²	magyar	német	szlovák	román	rutén	horvát	szerb	egyéb
1910	34317 (98,3)	208	152	150	1	4	43	43
1920	36501 (98,3)	189	253	78	3	5	17	95
1930	35 366 (98,7)	112	246	36	–	2	11	51
1941	35 296 (98,8)	69	255	29	–	–	4	44

A város magyar jellegét e két tényvel lehet a legjobban demonstrálni. Anyanyelvi megoszlás szerint 1930-ban 35 824 lakosból 35 366 magyar, 246 tót, 112 német, 36 román, 11 szerb, 2 horvát és 51 egyéb volt. Az össznépesség 1941-re megfogyatkozott, s ennek megfelelően az egyes etnikumok létszáma is csökkent. Míg az összlakosság csökkenése azonban 3,8% volt (1438 fő), a magyarság fogyása 1920 és 1941 között durván 3,3% (1205 fő), vagyis a magyarság aránya lassabban csökkent, mint az össznépesség száma. A többi nemzetiségnél drasztikus fogyást észlelünk: a németek majdnem 2/3-dal, a románok több mint 50%-kal fogytak. Egyedül a szlovák lakosság szaporodott minimális mértékben. A lakosság-fogyás általános demográfiai iránya mögött az egyes nemzetiségek egyenlőtlenül zsugorodtak, mert soraikat az asszimiláció ritkította, ami a magyarság abszolút fogyása mellett súlyának relatív növekedésével járt.

A vallási megoszlás már arányosabban tagolt. 1930-ban pl. az alábbi képet mutatta: 14 879 római katolikus, 1209 görög katolikus, 16 7742 református, 719 ágostai evangélikus, 85 görögkeleti, 2053 zsidó és 137 egyéb hívőt jegyeztek föl a források. A kétfajta népességet egymásra vetítve megtaláljuk a szín-

¹² MSK 1920. évi népszámlálás 44–45. Szabó Ferenc *uo.*

te teljesen magyar anyanyelvű népesség és a vallási hovatartozás összefüggéseit. A római katolikusokat és reformátusokat csaknem egészében magyar népességnek tekinthetjük, összesen 31 621 lakost tettek ki. Többségében a magyar etnikumot gyarapította az evangélikus és izraelita vallású lakosság, amelyhez még a görög katolikusok és az „egyebek” közé fölvelt népesség nagy részét is hozzászámíthatjuk. A vallási és etnikai arányok egymásra vetítésekor a szlovák és német nemzetiségűeket egyaránt sorolhatjuk a katolikusok, valamint az evangélikusok közé. Elképzelhető ugyanakkor, hogy az izraelita felekezetűek egy része magát német anyanyelvűnek vallotta. Korszakunkban csak a katolikus és az evangélikus hitű lakosok száma növekedett jelentősen, míg az izraelitáké és a görögkeletieké csökkent. A kettő összefüggését nyugtázzhatjuk a magyarság arányának növekedésében.

A katolikusok intézményi háttere nagyobb volt, mint a reformátusoké, holott a hívők számát tekintve fordítva állt a helyzet. A Belvárosi Római Katolikus Egyház vezetője dr. Csepregi Imre pápai prelátus volt. Az Újvárosi Római Katolikus Egyházat Szabó Ferenc plébános irányította. Mindkét egyház a csanádi püspökséghez tartozott. A Görög Katolikus Egyházat dr. Rohály Ferenc szentszéki tanácsos vezette, és a hajdúdorogi püspökség alá rendelték. A Református Egyház vezetője Szabó József elnök-lelkész volt, aki a debreceni tiszántúli püspökségnek tartozott felelősséggel. Benkóczi Dániel főesperes az Ágostai Evangélikus Egyház élén állt, följebbvalója a bányai püspökség volt.

1930-ban Makón erős izraelita hitközség működött dr. Kecskeméti Ármin főrabbi vezetése alatt. Mozgalmas és stabil hitközségi élet állt fön. Kecskeméti Ármin személye és munkássága annyira kiemelkedett, hogy később, a zsidótörvények ellenére is tekintélyt biztosítottak neki és a hitközség számára.

A 4 római katolikus templom mellett 5 kápolna szolgálta a hitéletet. A görög katolikusoknál ugyanerről 1 templom és 1 kápolna, a reformátusoknál 3 templom gondoskodott. Történelmi nevezetessége csak a kopáncsi római katolikus templomnak volt, amely az utolsó Árpád-házi király idejében épült, román stílusban. Alapjai és bejárat falai maradtak meg. Az épületet 1934-ben a Csanád vármegyei Történelmi és Régészeti Társulat restauráltatta.

A két katolikus egyháznak a csanádi püspök volt a kegyura, Makó kegyúri jogot nem gyakorolt. Sem a városban, sem a környékén nem ismertek búcsújáróhelyet, kegyhelyet, és kegyképet sem állítottak. Valamennyi felekezetnek

volt külön temetője, a római katolikust korszerű ravatalozóval is ellátták. A hitfelekezetek az általuk fenntartott temetőkben a temetkezési szabadságot nem voltak hajlandók biztosítani. Ezért a városvezetés 1926-ban egy községi temetőt rendezett be. A hatóságok szerint „a polgárság vallásos élete fokozódott, létezik a felekezeti békesség és türelem”.¹³ A külterületi lakosság többsége (3413) református volt, őket a katolikusok követték (2864), utánuk az evangélikusok (212), majd a görög katolikusok (63) jöttek. Izraelita vallású egyén 1930-ban nem élt ott.

Az egyház állami támogatásának különleges területe volt a közterhek behajtása. 1929-ben a római katolikus egyház kérelmet adott be a tanácsnak az egyházi adók befizetése tárgyában.¹⁴ Az egyházak kiadásai fedezésére pótagót szedtek. Alapja többnyire a pótlékolható egyenes adók (kereseti adó, földadó, házadó) összege volt. Közadók módjára hajtották be. Előfordult azonban, hogy a pótagó mértékét oly magasan állapították meg, hogy azt az adózók nem tudták teljesíteni. Itt is erről volt szó, s az egyház a város közbenjárását kérte. A tanács törvényadta lehetősége volt a hátralékosokat fölszólítani, ám az adózók fizetőképességét nem veszélyeztethette. Sőt a pénzügyminiszter jogában állt ilyen esetben az egyházi adó fizetési feltételeinek megváltoztatása – pl. felosztása több évre – vagy a közszolgáltatás behajtásának letiltása. A katolikus egyház kérelme azt bizonyítja, hogy az emberek nem tudtak eleget tenni e közszolgáltatási kötelezettségüknek, mert rosszak voltak az anyagi viszonyaik.

FOGLALKOZÁSI VISZONYOK

A társadalom összetételének egyik legfontosabb tényezője a foglalkozási megoszlás.

Fontos közérdek is azt pontosan ismerni, mert az egyén egyik legfontosabb tulajdonsága, hogy miből él, melyik társadalmi osztályhoz tartozik. Egyéni, gazdasági és társadalmi szempontok szerepelnek a népesség foglalkozásának

¹³ Alispáni jelentés 1927. 56.

¹⁴ Alisp. 5120/1929

mérlegelésénél. A forrásként használt népszámlálások elsősorban demográfiai megközelítést tesznek lehetővé: azaz kimutatja, Makó népességében hány paraszt, iparos, kereskedő van, de utal az egyes szakmákban elhelyezkedők foglalkozási viszonyaira is.¹⁵

	Östermelők		Ipari keresők		Keres. hitel		Közlekedés		Közszolgálat	
	k	e	k	e	k	e	k	e	k	e
1920	11802	11180	2796	3038	1072	1606	240	465	872	1300
1930	9763	9766	3183	3232	1326	1658	314	586	936	1342

	nyugdíjasok		házi cseléd		tőkepénzesek		egyéb	
	k	e	k	e	k	e	k	e
1920	202	163	349	299	874	18	131	100
1930	282	223	656	724	920	43	201	540

Ha a keresetet biztosító különböző munkákhoz tartozó egyének számát nézzük, az őstermelés túlsúlya az egész korszakban megfigyelhető. A statisztika a keresőket és eltartottakat mindenütt különválasztotta, előbbieket a termelőkkel, utóbbiakat a keresők terhére élőkkel azonosítva. A népesség eszerinti megoszlásából jól látszik, hogy a mezőgazdaság eltartó képessége volt a legkisebb. Mindig többen dolgoztak benne, mint ahányat eltartott. Ez 1930-ban szűkölt össze a legjobban, de a korszak elején és végén markáns különbség volt közöttük: a mezőgazdasági keresők magukon kívül mást (statisztikailag vett egész embert) nem tudtak eltartani. Az ipar valamivel jobban állt, mert keresői saját létszámukat meghaladó tömegről gondoskodtak. A modern szektorok közül a közlekedés jövedelmi viszonyai voltak a legjobbak, mert ott a kereső népesség a sajátja dupláját látta el. Ehhez hasonló arányt produkált a közszolgálati és a kereskedelmi foglal-

¹⁵ MSK 1930. 130–131., Az 1941. évi népszámlálás. I. Foglalkozási adatok községek szerint. Budapest, 1975. 74–75., 544–545.

kozási ág is. Az össznépeséghez képest kevesen dolgoztak itt, de keresetük messze meghaladta az agrár bevételeket, mert arányait tekintve lényegesen többen éltek belőle.

A munkából élők fontos tulajdonsága foglalkozási viszonyuk jellege. E viszony három fő csoportja: az önállók, tisztviselők és a segédszemélyzet, nagyjából megfelelt a termelő társadalom három nagy alkatelemének: a polgárságnak, értelmiségnek és munkásságnak. A társadalmi erőviszonyokban bekövetkezett változásokat e viszony számszerűen kifejezhető időbeli alakulása mutatja a legjobban. Makón a polgárok (az önállók) száma csökkent a mezőgazdaság területén, de nőtt az iparforgalomban és különösen az értelmiségi területen (tisztviselők). A kereső népeség túlnyomó része munkás volt, 1/3-a önálló (azaz polgár), s kb. 6% a szellemi munkások, vagyis értelmiséghez tartozott. Az iparon belül az önállók 38%-ot tettek ki a keresőkön belül, a kereskedelem és hitel területén ez az arány már 41%. Ugyanitt a tisztviselők rétege 30%-ra rúgott. Viszont a közszolgálat szinte csak tisztviselőkből állt, de ilyen jogállásúak sokan voltak a szabad foglalkozások keresőinél is.

Foglalkoztatási szempontból a legnagyobb gondot az jelentette, hogy kit tekinthetünk segítő családtagnak. 1910-ben és 1920-ban nagyjából fele-fele arányban oszlott meg a mezőgazdaságban keresők és eltartottak száma. Ez azt jelenti, hogy a nők háztartásbeli szerepe háttérbe szorult segítő kereseti tevékenységéhez képest. Ha a női családtagok inkább háztartásbeliek, akkor markánsan kevesebb kereső jut az eltartottakra. Makón mindkét népszámlálási időpontban egyenlő arányok alakultak ki, amely a családi munkaerő aktív igénybevételére utal. 1920-ban pár száz fővel a keresők még többen is voltak, mint eltartottjaik. Esetükben azonban a kereső-eltartott megoszlás nem fedti pontosan a fizető munkával foglalkozó és háztartásbeli közötti választóvonalat. Ugyanis a népeség e két csoportja nagyon nehezen választható el egymástól, mert az egyes családtagok gyakran segítettek a családfőnek keresni, s ennyiben ők is keresők. Ám keresetük nem volt elegendő arra, hogy saját eltartásuk költségeit fedezze. A keresők számának megnövekedése azzal is összefüggött, hogy kitolódott a házasságkötések átlagos időpontja. Vagyis mind több nő élt tovább szülei háztartásában, vagy férjhezmenés nélkül saját magát volt kénytelen eltartani. A kor felfogása szerint a keresők és eltartottak kívánatos aránya 1:3 illetve 1:4. Azaz egy férfi keresőre átlagosan 3-4 eltartott jusson (egy feleség, 2-3 gyerek). Minthogy a segítő család-

tagok az önálló családtagjai voltak, inkább a polgári társadalomhoz kell őket sorolni, mint a munkáshoz.

Az iparforgalmi foglalkozásoknál, ahol kevesen voltak segítő családtagok, a munkakategória (segéd, munkás, napszámos) ellenben 50% fölött alakult. A nők foglalkoztatottsága mindegyik területen föllelhető, de legnagyobb mértékben (95,0%) a házi cselédek kerültek ki közülük, mivel ezt a szakmát szinte kizárólag nők látták el. Ugyancsak jelentős számban foglaltak helyet az őstermelésben, ez azonban annak a bizonyítéka, hogy Makó parasztsága kevésbé jómódú.

Részletesebben szól a foglalkozási szerkezetről az 1941-ben készült városi jelentés, mely az 1930-i népszámlálást vette alapul.

Foglalkozási ág	Kereső-eltartott
Őstermelés	19 529
Bányászat, kohászat	0
Ipar	6 415
Kereskedelem és hitel	2 984
Közlekedés	900
Közszolgálat és szabad foglalkozások	2 278
Véderő	129
Napszámosok	525
Nyugdíjasok, tőkepénzesek, járadékosok	1 380
Házi cselédek	963
Egyéb és ismeretlen foglalkozásúak	741

Makónak 1920-ban volt a legtöbb lakosa, így a foglalkozásszerkezet változásait csökkenő népesség mellett vizsgálhatjuk. A legnagyobb különbség az őstermelők számában mutatkozik, 1920-ban 22 982-en, 1930-ban csak 19 529-en dolgoztak e területen. Tehát csökkent a mezőgazdaságból élők száma, amely részben a népességviasszesésből adódott, részben a foglalkozásszerkezet korszerűsödéséből. Utóbbit a modern szektorok növekvő létszámaival támasztjuk alá. 1920-ban a nagyobb népességből 6034-en foglalkoztak iparral, 1930-ban a kisebbből 6415-en. A kereskedelmi és pénzügyi terület foglalkoztatottjai is szá-

porodtak 2678-ról 2984-re, a közlekedési szakmáé 705-ről 900-ra. Nem túl látványos a fejlődés, de a 6-8%-os gyarapodás értékét növeli, hogy demográfiai hanyatlás mellett ment végbe. A közszolgálati és értelmiségi keresők száma még kevesebbel gyarapodott, 2172-ről 2278-ra. Szerény növekedést figyelhetünk meg a napszamosoknál és a házicselédeknel, de drasztikusan megnőtt a járadékosok száma: az 1920-i 645-ről 1380-ra, tehát több mint duplájára. Ennek egyik oka demográfiai, azaz nőtt a nyugdíjkorúak száma a lakosságon belül, másik, hogy általában is erősödött a személyes munkát nem kívánó, tartós jövedelemből élők rétege. Pl. többen élveztek földjáradékot, házbérbjövédelmet vagy tőkekamatot. 1923-ban a kormány megszüntette a tőkekamat- és járadékadót. A járadékok az általános kereseti adó alá, a tőkekamatok illeték alá estek. Nem kizárt, hogy ez a pénzügyi rendelkezés is közrejátszott a tőke használatból élők rétegének kiszélesedéséhez.

Az 1941-i népszámlálás a mezőgazdasági önállók számát 4081-re tette, az összes kereső kevesebb mint fele (40%) volt gazda vagy tulajdonos. A többi agrárkereső bérlőként vagy munkásként tevékenykedett az ágazatban. A segítő családtagok száma elérte az 1616 főt. Legtöbben (326) az 5-10, és (421) a 10-20 holdas üzemben dolgoztak, míg az 1 holdas törpebirtok csekély számban (137), az 1-3 holdas törpebirtokok pedig közepes mértékben (237) foglalkoztattak segítő családtagokat. Az 50 hold fölötti birtokok már nem is alkalmazták őket. Mindez azt bizonyítja, hogy a mezőgazdaságból élők családi üzemet vittek, létkérdés volt számukra különösen a kisbirtokokon, hogy az elsősorban fogyasztó család a termelésben is részt vállaljon.

Jellemző a mezőgazdaság foglalkozási viszonyaira, hogy 4414 fizikai munkás mellett csak 3 értelmiségit találunk.

Az ipari önállók, vagyis az iparüzésre jogosult mesterek száma 1941-ben 992 volt, szemben az 1345 munkással (fizikai foglalkozásával). Segítő családtagot nem alkalmazott a szektor, szellemi alkalmazottat viszont 44-et. Az önállók aránya hasonlóan alakult, mint a mezőgazdaságban (40%). A közlekedési és kereskedelmi terület foglalkoztatottjai között viszonylag magas a segítő családtagok aránya (az önállók 11%-a), ami a családi vállalkozásban vitt üzletekkel függött össze. Szellemi foglalkozású alkalmazottat viszont nem találunk.

A közszolgálat foglalkozási viszonyai azzal tűntek ki, hogy az 1323 kereső közül 702 volt szellemi, 476 fizikai foglalkozású és 145 az önálló. A közszolgá-

lat alapvetően tisztviselői szakma volt, alkalmazottként folytatták. Szellemi munkának számított, de nem önálló jogviszonynak, az önállóság ezen a területen a várossal főnnálló szerződéses viszonyt jelentett (145 fő). Fejük fölött az 1920-as évek elején ott lebegett az elbocsátás damokleszi kardja. Trianon rájuk is kedvezőtlenül hatott. Ez az osztály nem tudta kihasználni a háborús vagy háború utáni konjunktúrát, a terheket sem tudta másra áthárítani. Ugyanakkor posztjánál fogva leghamarabb látták be az igények leszállításának, az életszínvonal csökkenésének szükségszerűségét az állami szanálás velejárójaként.¹⁶

Megint más terület az akadémiai foglalkozásoké. A szabadfoglalkozású értelmiségiek (orvosok, ügyvédek, mérnökök) független szolgáltatói tevékenységet folytattak, akik saját maguk munkaadói voltak, de a köz igényeit elégitették ki piacszerűen.

Sajátosan alakult a külterületen élők foglalkozási megoszlása.

1930-ban 29 260-an éltek belterületen, 6564-en külterületen. Nem tudni, hogy utóbbiak közül hánynak volt állandó lakhelye a tanya, és hányan tartózkodtak csak a nyári mezőgazdasági munkák idejére külterületen. A jogi népesség belüli aránya magasabb az országos átlagnál: 18,5%.

Foglalkozási megoszlásuk:¹⁷

Kereső		Eltartott		Őstermelés		Ipar-forg.		Közszolg.		Egyéb	
ffi	nő	ffi	nő	K	E	K	E	K	E	K	E
2633	622	907	2402	3039	3053	125	195	34	46	57	15

A kereső népesség több mint fele birtokos és bérlő (a segítő családtagokkal együtt), túlnyomó többsége (négyötöde) pedig önálló és napszámos. A mezőgazdasági keresők önálló csoportjai a birtokosok és bérlők, illetve a részes földművesek voltak. A külterületi lakott helyek foglalkozási viszonya alapján mezőgazdasági önállóknak tekinthetünk 1235 főt, akik közül 10-50 kh közötti birtokos volt 503, 10 hold alatti 638 fő. 1-10 hold közötti kisbirtokosok, illetve kisbérlők még napszámosokkal is dolgoztattak, ami intenzív művelésre utal. Az 1 holdas

¹⁶ MV 1924 jan. 5.

¹⁷ MSK 86.k. Az 1930. évi népszámlálás. II. Foglalkozási adatok. Bp. 1934. 395.

önállóak száma 94 fő volt, ennyien birtokoltak vagy béreltek gazdálkodásra földet. A legtöbb apró birtokkal azonban a belterületek rendelkeztek (1185). A gazdálkodókra 920 női segítő családtag esett, akik ugyan nem voltak önállóak, de keresők. Velük szemben állt a mezőgazdaság tisztviselő, cseléd és munkás személyzete. A 6 tisztviselői foglalkoztatott és 13 eltartottja elenyésző a keresők rengetegében. Jelzi, hogy kevés a nagy- és középbirtok, ahol a tisztviselő szakirányítási funkciója üzemtanilag indokolt. 447 gazdasági cseléd kereső 356 eltartottal alkotta a mezőgazdasági népesség egyik munkáscsoportját. A tulajdonképpen mezőgazdasági munkások abban különböztek a cselédektől, hogy kis földjük lehetett. 253 mezőgazdasági munkás 293 eltartottal élt a külterületen. Közülük 111-en rendelkeztek 1 hold alatti birtokkal, illetve bérlettel. De a munkás keresők közül csak 122-nek volt saját háza vagy házrésze.¹⁸

A foglalkozási ágak szerinti megoszlás a keresőket és eltartottakat együtt tüntette föl. Az 1941-i jelentés a legnagyobb tömeget foglalkoztató kereseti ágat „Mezőgazdaság és kertészet” címmel tüntették fel. Ebben 19 711 fő szerepelt, közülük 729 volt a kertész. A Pestre elküldött változatban ezt a részt át-húzták, és helyette az „őstermelés” kifejezést használták, 19 529 személyt sorolva be ebbe a kategóriába.

Mezőgazdaságon mindig fölszerelt földbirtokot értettek, ahol termelés folyt, amely üzemben volt. Az őstermelés ennél tágabb kategória, mert általában a nyersanyagok megszerzésére irányuló termelést értettek rajta. Idetartozott a földművelés az erdészettel, az állattenyésztés a vadászattal és a bányászat. Az az érdekes, hogy a bányászatot és kohászatot külön is megemlítette a jelentés 0 alkalmazottal, mégis az őstermelési foglalkoztatottak száma és a mezőgazdaságból élőké nem egyezett. Valószínű, hogy a kertészek „műfaji” besorolása okozott gondot. Az ugyanis mezőgazdasági üzem, szokták mezei kertészetnek is nevezni. Ott zöldség, gyümölcs, dinnye, paradicsom stb. szántóföldi termelése folyt, amely határozottan mezőgazdaság.

De a jelentés a kisebb (1 hold alatti) területen dolgozókat kivette a gazdák sorából, mert a konyhakertészetet nem tekintette azonosnak a mezőgazdasággal. Ezért lehetett kisebb az őstermelők száma a mezőgazdaságban és a kertészetben dolgozóknál.

¹⁸ Az 1930. évi népszámlálás II. rész Bp. 1934. 170–171.

Az önállóságra törekvés minden kereső csoportnál megfigyelhető. Mezőgazdasági és ipari foglalkozásuk esetében ez nagy múltra tekintett vissza, hisz a kenyérkereset természetéből, az apáról fiúra öröklődött élethivatások rendjéből fakadt. Az egész iparos szakma értelme az volt, hogy a magát mesterségre adó önálló egzisztenciát szerezzen. Patriarchális felfogás ez, mely a függő, alkalmazotti státust a nagyobb értékű és társadalmi presztízsű független állással kívánta fölcserélni. A gazdasági fejlődés azonban e vágy megvalósulását mind nehezebbé tette. Ugyanis az önállósodáshoz nemcsak tudás, tapasztalás kellett, de tőke is. Sőt, az kellett elsősorban. Az önálló növekedése nagysúlyú tartalmi, gazdasági okokra vezethető vissza. Az 1-10 holdas kisbirtokos és kisbérlő napszámosokat az 1930-as népszámláláskor még abban az esetben is a birtokosok (önálló) közé sorozták, ha magukat a számlálólapon „földműves napszámosoknak” nevezték. Holott 1920-ban 10, illetve 5 hold felső határig ez a megnevezés volt az irányadó a foglalkozási csoportosításnál. Vagyis akkor pontos határvonalak hiányában ez az embertömeg a birtokosok és a segédszemélyzet között oszlott meg. Változtatott a helyzeten az azóta bekövetkezett földbirtokreform. Bár ennek helyi hatása nem volt nagy, mivel alig volt kiosztható föld.

A foglalkozási összetételre nemcsak ez, hanem a birtokvételek, öröklés, elárverezés is hatással volt. Csanád vármegyében és ezen belül Makón a kisbirtokosok szaporodása országosan is kiemelkedő volt. Nem nőtt viszont a kertészettel foglalkozók száma 1920-ban 1910-hez képest, mert Makó 1920-ig sem heverte ki a hagymakertészetét ért háborús csapásokat. Nehéz volt a birtokos és bérlő fogalom között is határvonalat húzni. A birtokosok helyzete családi adottságban gyökerezett, s a reálosztásos örökösödés kisebbitette a gazdálkodás terét, de ha volt egy hold, már azon megpróbálták talpon maradni. Az 1930. évi népszámlálás nagy tanulsága, hogy 1920-hoz képest nőtt a mezőgazdaság és kertészet önálló keresőinek a száma. A hagymakertészet kiheverte a háború okozta gazdasági csapásokat, a kertészet bizonyította kiemelkedő jövedelmezőségét. A létszámbeli gyarapodás ugyanakkor együtt járt a gazdasági széttagoltság fokozódásával. Ám a képviselőtestület úgy vélte, hogy a földtulajdonban részesedők gyarapodása enyhíti a szociális feszültséget az üzemtani hiányosságok ellenére. Ezek a kisbirtokosi egzisztenciák ugyanis gondoskodtak a maguk és családjuk eltartásáról, piacra termelésük másodlagos szempont volt. A földnélküli munkásoknak viszont ugyancsak tőke kellett a földvásárláshoz. Súlyos társadalmi problémát jelentett

ez, mert az embereknek a saját föld jelentette a társadalmi kiszolgáltatottság megszűnését. Makón ezért a földnélküliség, illetve a nem megfelelő nagyságú föld jelentette a legnagyobb társadalmi hátrányt.

Az inasok és legények mesterré válása is jelenlevő szociális törekvés, ám tőke híján nehéz volt megvalósítani. De a legénynek mégis megmaradt az a reménye, hogy foglalkozási viszonya csak átmeneti, és nem állandó élethivatása. Nem így a kereskedelmi alkalmazottaknál, akiknél egyre nehezebbé vált az önállósodás, s bele kellett törődni a félig alkalmazotti szintig ment karrierbe.

Makón a mezőgazdasági munkás kategóriába sorolt egyének száma több mint 8000 volt. Közéjük tartoztak a napszámosok, hónaposok, aratók, mindazok, akik egy évnél rövidebb időre szerződtek el. Azonban nemcsak ebben különböztek a cselédektől, hanem díjazásukban is. Ugyanis a rövidebb időre felfogadottak szabad bér munkásokként dolgoztak, kialakult fizetségért. Munkájuk piaci feltételek szerint alakult, ezért közgazdaságilag szabad bér munkásoknak tekintendők. Összevetve a számokat tapasztaljuk, hogy messze több volt a munkás, mint a cseléd. A különbséget jórészt az idényre felfogadott summások tömegéből adódott.

Más a helyzet a szakmányosokal. Ez Makón elsősorban aratókat, cséplő-vállalkozókat jelentett. Bizonyos munkát meghatározott díjazásért végeztek el, ezért vállalkozóknak kell tekintenünk őket. Üzemtanilag mégis a munkásokhoz sorolták, mert a termelésben döntően fizikai munkájukkal vettek részt. Ezért bizonytalan a részes művelő helyzetének meghatározása. A statisztika egyik csoportjukat „részes földművesként” az önállókhöz sorolta, de ők már inkább részes bérlők voltak, s így valóban önállóak. 94 gazdálkodó tartozott ide 1930-ban. Szociálisan, néprajzilag mások a részes művelők, akik a termény bizonyos hányadáért minden mezőgazdasági munkát elvégeztek. Jellemző alakjuk Makón a feles és harmados munkások voltak, akik nem részes bérlők, de átmenetet jelentettek hozzájuk.

A mezőgazdasági munkások másik csoportját a cselédek alkották. Nem voltak sokan: 1930-ban mintegy ezren. Foglalkozási viszonyukat tekintve éves alkalmazottaknak tekinthetők. Többnyire tanyán élő béresek tartoztak közéjük, kiknek díjazását konvenciósan vagy készpénzfizetéssel oldotta meg a gazda. A díjazás módja nem tett semmilyen különbséget a cselédi minősítésben.

A munkásnép segítő családtagjait nem tüntette föl a statisztika, ennek a munkás jogviszonyban nem is lett volna értelme. A mezőgazdasági munkás ugyanis testi erőlkifejtéssel vett részt a termelésben, ahol családtagja csak másik munkásként szerepelhetett. Saját üzemvitel esetén volt csak értelme a keresők közé sorolni a segítő családtagokat, mert költségcsökkentéssel járultak hozzá a vállalkozás sikeréhez. Ha összevetjük a mezőgazdaság önállóinak számát (11 497) a cseléd és munkás viszonyban dolgozókéval (8000), előbbieket többségét kell regisztrálnunk. Sok apró gazdaság, de saját föld kiszolgáltatottság nélkül – ezt a mentalitást tükrözik a számok. Közgazdaságilag pedig azt, hogy elsősorban a mezőgazdasági termelés biztosította a népesség foglalkozását és megélhetését Makón.

A kereső népesség társadalmi tagozódása csak a foglalkozással egybevetve értelmezhető. Makón az önálló magas aránya nem a sok, ténylegesen független egzisztenciát jelzi, hanem a mezőgazdasági birtokmegosztás egyenletesebb voltát, illetve a modern (ipari) szektorok kezdetlegesebb állapotát. Országosan legalacsonyabb az önálló aránya ott, ahol az ipari népesség nagyszámú. Makóra ez nem érvényes, mert kevesen dolgoztak az iparban, de a modern ágazatok eltartottjainak száma itt is igazolja, hogy azok nagyobb jövedelmezőséget biztosítottak keresőinek. Fordítva: adott kereső csoport eltartottjainak csökkenése az illető szakma dolgozóinak elszegényedéséről árulkodik.